

บทปริทัศน์หนังสือ

(Book Review)

ธรรมชาติสถาปนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในสมัยของทุน

อ้างอิง

ณภัค เสรีรักษ์. (2566). *ธรรมชาติสถาปนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในสมัยของทุน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

โดย

พงศ์ปภรณ์ วาณิช

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

หนังสือ “ธรรมชาติสถาปนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในสมัยของทุน” พัฒนาขึ้นจากโครงการวิจัย เรื่อง ‘นัยสำคัญของ “พื้นที่คุ้มครอง” ต่อวิถีชีวิตของผู้คน พรรณพืช พรรณสัตว์ และภูมิทัศน์ทางชีวกายภาพ’ ซึ่งได้ถูกตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2566 มีความหนา 154 หน้า ประกอบด้วย 7 บทสำคัญทั้งในมิติเชิงประวัติศาสตร์และมุมมองทางมานุษยวิทยาต่อธรรมชาติ รวมถึงแนวคิดการอนุรักษ์ธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพที่ได้รับการพัฒนาขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 เพื่อการปกป้องคุ้มครอง “ธรรมชาติ” จากภัยคุกคามของ “มนุษย์” ตลอดจนประเด็นข้อถกเถียงเกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของโครงการอนุรักษ์ธรรมชาติ หรือที่เรียกว่า “พื้นที่คุ้มครอง” “พื้นที่อนุรักษ์” “เขตอนุรักษ์” หรือ “ป่าอนุรักษ์” (protected areas) ซึ่งกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่รัฐใช้สร้างกฎเกณฑ์และข้อบังคับเพื่อเข้ามาควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในเชิงการเมือง อันถือเป็นรูปหนึ่งที่โดดเด่นที่สุดของโครงการอนุรักษ์ธรรมชาติในปัจจุบัน

ในส่วนแรกของหนังสือ ได้นำเสนอถึงข้อถกเถียงมุมมองทางวิชาการในการนิยามความหมายของคำว่า “อนุรักษ์” (conservation) ภายใต้อิทธิของ

กรอบคิดแบบธรรมชาติวิทยาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้อธิบายว่า การอนุรักษ์เป็นการควบคุมหรือดูแลอย่างเอาใจใส่ต่อสิ่งที่ถูกจัดว่าเป็น ‘ทรัพยากรหมุนเวียน’ ถึงแม้ว่าในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้ให้ความสนใจกับคำว่า “ความหลากหลายทางชีวภาพ” เข้ามามีบทบาทในความหมายของการอนุรักษ์ โดยเฉพาะการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพที่ผูกติดกับกระบวนการสถาปนาเชิงพื้นที่และดินแดนที่มุ่งจำกัดกิจกรรมของมนุษย์ (ฌัก เสรีร์กซ์, 2566, น. 6-8) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่แบ่งแยกมนุษย์ออกจากธรรมชาตินั้น มาจากการสร้างจินตภาพหรือภาพในอุดมคติของธรรมชาติ กลายเป็นกรอบคิดที่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ หรือที่เรียกว่า “ป่าลวดมนุษย์” (wilderness) ที่จินตนาการถึงป่าที่ปราศจากการแทรกแซงของมนุษย์ ในตัวแบบลักษณะของความงามและศีลธรรม (moral laws) ที่อ้างอิงอยู่กับ “ธรรมชาติ” ถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของนัยความหมายว่าด้วยธรรมชาติในฐานะสถานที่ที่ไม่ถูกปนเปื้อนจากการกระทำของมนุษย์

“การอนุรักษ์ในสมัยของทุน” หรือ “การอนุรักษ์แบบเสรีนิยมใหม่” (neoliberal conservation) ได้ถูกตั้งคำถามภายใต้การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพแบบสมัยใหม่ นั้นว่า “ทรัพยากรธรรมชาติจะถูกนำไปใช้อย่างไรภายใต้การขยายตัวทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และจะสามารถอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างไร” โดยคำตอบของคำถามนี้มักถูกเสนอในรูปแบบของ “การอนุรักษ์แบบเสรีนิยมใหม่” โดยมุ่งเน้นไปที่รูปแบบของพื้นที่คุ้มครองไม่ว่าจะเป็นอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืช รวมไปถึงโครงการอนุรักษ์ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของการอนุรักษ์กระแสหลัก (ฌัก เสรีร์กซ์, 2566, น. 35-37) และยิ่งเชื่อมโยงสัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ อย่างธนาคารโลก กองทุนเงินระหว่างประเทศ ตลอดจนโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (UNEP) สะท้อนให้เห็นถึง “กระบวนการเปลี่ยนให้กลายเป็นทุน” (capitalization) ทั้งในมิติของธรรมชาติและมิติทางสังคม ภายใต้การอนุรักษ์กระแสหลักนี้ ธรรมชาติจึงไม่ได้ถูกมองเป็นสิ่งที่แยกจากระบบเศรษฐกิจแบบ

ทุนนิยม แต่ถูกนำมาผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิต และการสร้างมูลค่า (value)

โดยในกระแสของ ‘อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่’ จากการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่ได้เข้ามาครอบครองหรือแย่งชิง “พื้นที่” (spaces) ให้กลายมาเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในระบบทุนนิยม ในรูปแบบของการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ โรงงานอุตสาหกรรม การทำป่าไม้ การทำเหมือง การสร้างเขื่อน ตลอดจนการแย่งชิงพื้นที่และขับไล่ผู้อยู่อาศัยเดิมออกจากป่าเพื่อสร้างพื้นที่ค้ำครองและป่าอนุรักษ์ หรือที่เรียกว่า “การสะสมทุน” (capitalist accumulation) ซึ่งเป็นกระบวนการทำให้สิ่งที่ไม่เคยเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรากลายมาเป็นสินค้าที่มีมูลค่าแลกเปลี่ยน (exchange value) หรือเป็นสิ่งที่สามารถซื้อขายกันได้ เรียกกระบวนการนี้ว่า “กระบวนการกลายเป็นสินค้า” (commodification) ซึ่งปรากฏการณ์ที่สะท้อนถึงกระบวนการนี้คือ การแย่งยึดที่ดินเพื่อโครงการอนุรักษ์ธรรมชาติ ตลาดคาร์บอน การขุดเซยพื้นที่ชุ่มน้ำ รวมไปถึงการขุดเซยความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นภาพฉายของความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม และความอยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการยึดแย่งที่ดินจากชาวไร่/ชาวนา คนยากจน คนชั้นล่าง รวมไปถึงกลุ่มคนพื้นถิ่นหรือชนเผ่าพื้นเมืองที่อาศัยและดำรงชีพภายในพื้นที่ป่าที่กลายมาเป็นป่าอนุรักษ์ หรือเรียกอีกอย่างว่า “พื้นที่ค้ำครอง” (ณภัค เสรีรักษ์, 2566, น. 61-67)

สำหรับ “พื้นที่ค้ำครอง” ในฐานะเครื่องมือการสถาปนาธรรมชาติเป็นการเปลี่ยนโฉมดินแดนผ่านกระบวนการปรับเปลี่ยนคำเรียกขานใหม่ให้กับพื้นที่นั้น โดยยึดหลักแนวคิด “ธรรมชาติบริสุทธิ์” (pristine nature) ที่ปราศจากการแทรกแซงของมนุษย์ (wilderness spaces) เป็นวิธีการสร้างอุดมคติเกี่ยวกับ “ธรรมชาติ” ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางชีวกายภาพให้สอดคล้องกับอุดมคติของป่าปลอดมนุษย์หรือธรรมชาติอันบริสุทธิ์จึงดงาม แนวคิดนี้จึงวางอยู่บนฐานการแบ่งแยกให้ออก

จากกันให้เป็นข้อตรงข้ามระหว่าง “ธรรมชาติ” และ “วัฒนธรรม” (ฌัก เสรีร์กซ์, 2566, น. 76-80) และในมิติของกระบวนการกลายเป็นสินค้า ไม่ได้ถูกจำกัดเฉพาะพื้นที่กายภาพในฐานะที่เป็นพื้นที่หรือทรัพยากรเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการผลิตภาพลักษณ์ จินตนาการ หรือสินค้าเพื่อบริโภคในเชิงประสบการณ์ อาทิ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (ecotourism) เป็นกระบวนการหนึ่งที่ทำให้ธรรมชาติกลายเป็นสินค้าที่มุ่งขายประสบการณ์ รวมถึงสร้างภาพแทนของภูมิทัศน์ทางชีวกายภาพในฐานะที่เป็นธรรมชาติ ในอุดมคติโดยถูกผลิตซ้ำและเผยแพร่ในฐานะการเป็น “จุดหมาย” ของนักท่องเที่ยว (tourist destinations) (ฌัก เสรีร์กซ์, 2566, น. 86-92) ซึ่งให้เห็นว่า ธรรมชาติได้ถูกผลิตซ้ำผ่านนิยามความหมาย โดยธรรมชาติ ไม่ได้แบ่งแยกมนุษย์ออกจากโลกของธรรมชาติ แต่กรอบคิดที่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติมาจากแนวคิดสมัยใหม่ที่เรียกว่า “ป่าปละดมนุษย์” (Wilderness) เพื่อสร้างอุดมคติและจินตภาพของความดีงามและความบริสุทธิ์ของธรรมชาติ

ในสองบทสุดท้าย เป็นการยกตัวอย่างการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในประเทศไทย และโครงการอนุรักษ์ในต่างประเทศ โดยยกตัวอย่างในกรณีศึกษาของอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ที่ถูกตั้งขึ้นในยุคสมัยของการพัฒนาความทันสมัยภายใต้อิทธิพลของอเมริกา เป็นตัวแบบหนึ่งของระบบอุทยานที่ได้รับอิทธิพลจากการอนุรักษ์กระแสหลักอย่างเป็นรูปธรรม โดยชี้ให้เห็นว่า ระบบอุทยานแห่งชาติของไทยเกิดขึ้นในฐานะเครื่องมือตัวบ่งชี้ “ความทันสมัย” ผ่านการอนุรักษ์ “ธรรมชาติ” ให้ปลอดภัยจากการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ ตามคำแนะนำของสหรัฐอเมริกา รวมไปถึงการได้รับการสนับสนุนการอนุรักษ์ทั้งในรูปแบบของสถาบันทางการเงิน และในเชิงวิชาการจากหน่วยงานระหว่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็น IUCN, FAO, UNDP, USAID และ WWF แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของการอนุรักษ์ที่มีความเชื่อมโยงกับสถาบันหรือองค์กรข้ามชาติในกระแสของทุนนิยม (ฌัก เสรีร์กซ์, 2566, น. 106-110) และอีกกรณีศึกษาที่น่าสนใจคือ โครงการอนุรักษ์อูรังอุตังระดับโลก โดยถูกนำมา

เป็นภาพแทนของสัญลักษณ์ความอุดมสมบูรณ์และความสมดุลในระบบนิเวศ เพื่อสร้างความตระหนักรู้ต่อสาธารณชนในประเด็นเกี่ยวกับสถานการณ์สิ่งแวดล้อม รวมถึงแนวทางการอนุรักษ์ที่มีลักษณะการเปิดรับนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมกิจกรรม โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงอาสาสมัคร (volunteer tourism) ที่เป็นการซื้อประสบการณ์การทำงานในลักษณะของอาสาสมัคร สะท้อนให้เห็นว่า โครงการอนุรักษ์อู่อุดงศ์ระดับโลกไม่เพียงแต่มีลักษณะข้ามชาติ (transnational) แต่รวมไปถึงความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจของทั้งซีกโลกเหนือและซีกโลกใต้ เพื่อการซื้อประสบการณ์ในประเด็น “การช่วยเหลือ” อีกด้วย (ณภัค เสรีรักษ์, 2566, น. 130-134)

หนังสือเล่มนี้ถือได้ว่า เป็นปฐมบทของการนิยามความหมายในแนวทางการ “อนุรักษ์” ผ่านบริบททางประวัติศาสตร์ในกระแสของทุนนิยมที่มีบทบาทต่อกรอบคิด “การสถาปนาธรรมชาติ” ที่มุ่งอธิบายผ่านกระบวนการเปลี่ยนผ่านให้เป็นสินค้าที่สามารถซื้อขายกันได้ในรูปแบบของ “ที่ดิน” โดยเฉพาะโครงการอนุรักษ์ต่าง ๆ ที่มีการจัดตั้ง “พื้นที่คุ้มครอง” ที่กีดกันการใช้ประโยชน์ของคนในพื้นที่ อันเป็นกระบวนการและกลไกสำคัญของการแบ่งแยกคำว่า “ธรรมชาติ” และ “มนุษย์” ออกจากกันอย่างสิ้นเชิง รวมไปถึงมุมมองทางมานุษยวิทยาต่อธรรมชาติในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ